

МОЯ АШЕЛЬСЬКА СТОЯНКА¹

«У книжці Івана Гавриловича Шовкопляса (з дарчим автографом) «Стародавній кам'яний вік на Україні» (К., 1955) можемо прочитати: «На території Української РСР залишки стоянок кінця ашельської епохи відомі в Криму (Кіік-Коба), на Дніпрі (Круглик і Ненасиць) та на р. Сулі (Велика Бурімка)... Досить цікавим виявилось місцезнаходження опрацьованих кременів та кісток стародавніх викопних тварин в с. Велика Бурімка, Чорнобаївського району Черкаської області, відкрите в 1954 році вчителями місцевої школи Г. Я. Рутківським та Л. Г. Брудзем... Стоянка в с. Велика Бурімка є найпівнічнішою з відомих до цього часу ранніх пам'яток на території України і свідчить про значне територіальне розселення первісних людей вже в ашельську епоху...».

Я був свідком і учасником цього відкриття.

Наприкінці березня 1954 року моєму однокласникові Мишкови Козулі мати загадала привезти підводу піску, що його зазвичай набирали під високим урвищем правобережної присульської заплави. Повернувся ж він не лише з піском, а й чотирма здоровецькими, небаченими в наших краях костомачами. Директор школи Г. Я. Рутківський (мій батько) негайно конфіскував знахідку, замкнув її в своєму кабінеті, затим разом із вчителем історії Л. Г. Брудзем вони подалися до кар'єру, знайшли ще кілька кісток, після чого з пошти зателефонували до Києва до Академії наук. А нас, випускників, мобілізували на цілодобове чергування, аби ніхто не продовжив розкопки до розпорядження зі столиці.

Наступного дня біля школи зупинилася чорна «емка» і з неї вибралися двоє чоловіків. Один із них, невисокий щільний чоловік у потертому брезентовому плащі та «ризаках» — гумових чоботях, нічим не відрізнявся від наших сільських дядьків-бригадирів, от тільки голос мав не такий бригадирський. Він назвався археологом Іваном Гавриловичем Шовкоплясом.

Іван Гаврилович довго розглядав кістки, тоді, відмовившись від обіду, попросив показати місце, де вони були викопані. А ще попросив у поміч кількох старшокласників, таких, що вміють орудувати лопатою. Директор виділив п'ятьох хлопців, серед яких опинився і я, як староста шкільного історичного гуртка.

¹Стисла згадка В. Г. Рутківського про ці події зафіксована у книзі *Марченко Н. П. Володимир Рутківський: тексти долі.* – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – С. 43–44.

Печерка, в якій длубався Мишко, знаходилася в підніжжі майже прямовисного п'ятиметрового урвища. Іван Гаврилович із напарником, якого ми між собою називали «водієм», потопталися біля неї, про щось заклопотано перемовляючись, тоді повідомили нас, що розкопки — справа надзвичайно важлива. І делікатна. Тож спочатку маємо копати ми, розширяючи нору в усі чотири боки. А далі вже візьметься до праці він із «водієм».

Хитрий Мишко одразу став біля лівого боку нори — там, звідкіля він видовбав ті костомахи. Мені ж дістався правий бік. А Іван Гаврилович із «водієм» стояли над нашими душами і пильно роздивлялися все, що злітало з лопат.

Я вже добряче впрів, але нічого цікавого не викопав. А от Мишкові щастило більше. За якусь годину він викопав ще одну костомаху.

— Лопатка північного оленя, — оголосив Іван Гаврилович, пильно її роздивившись. — А ти що думаєш, Петю? — звернувся він до «водія».

— Схоже, — згодився той.

Ще за якісь півгодини Мишко видовбав наступну костомаху. Нею виявився фрагмент кінцівки самого мамонта!

А от в мене не було нічого. І це давало можливість язикатому Мишкові робити свої висновки.

— Що, нічого не знайшов? — півголосом цікавився він, коли археологи на мить відволікалися, і презирливо гмукав. — Теж мені — староста...

Звісно, це надавало мені нових сил, я працював, як сотня кротів одразу, але так нічого і не знайшов.

Ночував Іван Гаврилович у нас. Він виявився людиною на диво делікатною та цікавою. А ще він був нашим земляком, бо народився в сусідньому Оржицькому районі. А коли дізнався, що я дещо кумекаю в історії і мрію про вступ до Київського університету, то почав ставитися до мене майже як до рівного собі.

Ставлення це Іван Гаврилович зберіг і наступного дня, коли я знову заходився вимахувати лопатою. Він розповідав мені і всім, хто були поруч, про тих школярів, які допомагали йому в інших розкопках, розповідав і про те, що найціннішим є не вироби з золота, а такі ось звичайні кістки, залишки вогнищ і жител, а також каміняччя, яке вже почало вилітати з-під наших лопат.

— Прошу вас, копайте повільніше, — безнастанно попереджав він нас...

Вони з Петром уважно приглядалися буквально до кожного камінчика. Зненацька, коли я збирався пожбурити з печери чергову порцію камінчиків впереміж із піском, Іван Гаврилович сказав:

— Тепер, друзі, наша черга. А ви стежте, щоб на нас згори нічого не посипалося.

Вони копали дуже повільно, наче боялися щось перерізати гостряками лопат. Наразі Іван Гаврилович щось підняв і сказав:

— Петю, ану поглянь. Здається, проколка...

— Вона, підтвердив Петро.

— Друзі, — звернувся Іван Гаврилович до нас. — Перед вами не просто камінчики. Ця річ дорожча від всіляких золотих виробів. Вона свідчить, що на цьому ось місці, щонайменше з п'ятдесят тисяч років тому було стійбище наших предків. Про це свідчить оцей камінець, оброблений їхніми руками. Цим гострим кінчиком жінки проколювали дірочки для жил, що ними зшивали одягу.

Іван Гаврилович не приховував свого захвату. Рука, в якій він тримав камінчик, буквально тремтіла від збудження.

Далі вони вже не звертали на нас уваги. На розстеленому за кілька кроків від печерки шматка брезенту виростала купка з камінців і кісток мамонта, шерстистого носорога, зубра, коня, гігантського оленя... І я подумки радів, бо все це вони брали з того боку, де я перед цим копав. Зненацька я завважив, що зі склепіння видовбаної печери почав скрапувати піщинки, і повідомив:

— Іване Гавриловичу, це нічого, що згори почав сипатися пісок?

Я був здивований, як хутко археологи вихопилися з печери. Якусь мить вони придивлялися до склепіння, тоді Петро сказав:

— Здається, ще маємо трохи часу. То може я...

— Гарзд, — згодився Іван Гаврилович. — Тільки будь обережний...

Петро знову занурився в печеру, а Іван Гаврилович став схожий на гончака, який от-от зірветься з місця. А піщинки сипалися все частіше...

— Тікай! — зненацька вигукнув Іван Гаврилович, і Петра мов вітром вихопило з печери. А за мить багатотонний шар піску відірвався від урвища і гепнувся на те місце, де тільки-но була печера. М'яко здригнулася земля і печери не стало. Окремі піщинки докотилися до брезенту зі знахідками.

Ошелешені такою несподіванкою, ми якусь хвилину стояли з роззявленими ротами. Навіть страшно було уявити, що б сталося, якби Петро загаявся бодай на хвильку. Тоді зголосилися, що готові знову відкопати вхід до печери.

Проте Іван Гаврилович роз'яснив, що це навіть на добре. Підхід до розкопок законсервовано самою природою, тож ніхто з любителів кістяків туди не дістанеться, а сам він повернеться вже на чолі офіційної експедиції.

Проте щось стало на заваді його намірам. Лише багато пізніше я довідався, що його було зумисне відлучено від археологічних розкопок, бо він протривався прагненню московських археологів прибрати до своїх рук все найцінніше з розкопок, здійснених на нашій землі.

...а місце «моєї» ашельської стоянки злизали зловісні язика Кременчуцького моря...».

*В. Г. Рутківський,
письменник, лауреат
Національної премії України
імені Т. Г. Шевченка.
2016 р, жовтень, м. Одеса.*